

ГЕОГРАФИЯЛЫК МЫЙЗАМ ЧЕНЕМДҮҮЛҮКТӨР ЖАНА ОКУУ МАТЕРИАЛЫНЫН МАЗМУНУН СИСТЕМАЛАШТЫРУУ МАСЕЛЕСИ

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ВОПРОСЫ СИСТЕМАТИЗАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА

Аннотация: Макалада географиялык мыйзам ченемдүүлүктөр жана окуу материалынын мазмунунун системалаштыруу маселеси жөнүндө каралды. Анда географиялык билим берүүнүн мазмунун аныктоонун негиздери, окуучулардын акыл эмгеги жана илимий түшүнүктөрү, бири – биринен улам кийинкиге өтүүчү удаалаш этаптар боюнча калыптануу теориясынын негизинде географиялык айрым мыйзам ченемдүүлүктөрдүн удаалаштыгы жөнүндө айтылды.

Аннотация: В статье рассматривается географические закономерности и вопросы систематизации содержания учебного материала. Даются основы содержания географического образования, умственная деятельность и научное понятие учащихся, на основе теории поэтапного формирования умственной деятельности, преемственность отдельных географических закономерностей.

Abstract: The article discusses the geographic patterns and issues of systematization of the content of teaching material. It provides a basis the content of geographical education, mental activity and the scientific concept of students, based on the theory of stage formation of mental activity, continuity of certain geographical patterns.

Түйүндүү түшүнүктөр: педагогика илиминин объектиси, географиялык билим берүүнүн мазмуну, географиялык мыйзам ченемдүүлүктөр, педагогикалык жана психологиялык концепциялар, методология, акыл аракетинин этаптар боюнча калыптануу теориясы, удаалаштык.

Ключевые слова: объект педагогической науки, содержание географического образования, географические закономерности, педагогические и психологические концепции, методология, теория поэтапного формирования умственной деятельности, преемственность.

Keywords: the object of pedagogy, the content of geographical education, geographic patterns, pedagogical and psychological concepts, methodology, theory of stage formation of mental activity, continuity.

Азыркы мезгилдеги педагогика илиминин объектиси болуп “педагогикалык факт (кубулуш)”, тактап айтканда билим берүү саналат. [3] Билим берүүнүн мазмуну дегенибиз, – бул инсандын сапатында жана касиетинде прогрессивдүү өзгөрүүлөрдү жаратуучу процесстер болуп эсептелет.

Географиялык билим берүү ар бир адамдын жаратылышка, коомго, адамдарга, өзүнө–өзү мамиле кылуу маданиятынын өзөгүн түзөт. Ошон-

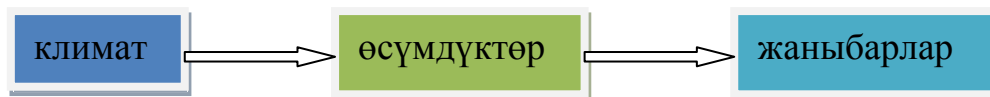
дой эле айлана–чөйрөнүн, географиялык объектилердин географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүп, аны өзүнүн ар тараптуу өнүгүүсүнө пайдаланууда негизги баалуулук катары кызмат кылат. Географиялык билим берүүнүн мазмунун аныктоодо инсандын структурасындагы негизги блокторго дал келген иш-аракеттердин базистик инварианты, о.э., географиялык илимдин өзүнүн ички структурасы, анын теориялык жана практикалык жактарынын объективдүү өз ара байланышы негиз болот. [2]

Окуу процессинде окуучунун өнүгүүсүнүн көрсөткүчүн далилдөөгө мүмкүндүк берген педагогикалык жана психологиялык концепциялар окутуунун мазмунун түзүүнүн методологиялык негизи болуп кызмат кылат.

Ал Л.С. Выготскийдин өнүктүрүү менен окутуу теориясынын, А.Н. Леонтьевдин иш-аракет теориясынын, Д.Б. Давыдовдун мазмундук жалпылоо теориясынын, Л.В. Занковдун окутууну жогорку деңгээлдеги оорчулукка багыттоо теориясынын, П.Я. Гальпериндин акыл аракетинин этаптар боюнча калыптануу теориясынын концепцияларынын системасын камтыйт. Окутуунун калыптандыруучу үлгүсү – окуучулардын акыл эмгеги жана илимий элестери, түшүнүктөрү, бул түшүнүктөр бири–биринен улам кийинкиге өтүүчү удаалаш этаптар боюнча калыптануу теориясын окумуштуулар: П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина, А.В. Усова ж.б изилдеп чыгышкан. [3]. Мына ушуга ылайык, географиялык билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын өркүндөтүүдө географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн негизинде окуу материалынын мазмунун системалаштыруу маселеси келип чыгат. Окуучулардын өз алдынча иштери белгилүү бир удаалаштыкты, аракеттердин системасын талап кылат. [5] Окутуп–тарбиялоонун негизги максаты: “билим–билгичтик-аракеттенүү”. Өз алдынча, же кайсы гана иш–аракет болбосун, “максатка жетүү үчүн кандай удаалаштыкта аткаруу керек?” деген суроо туулат. География курсунун мазмунуна кирген ар бир теманы окутуунун методикасын иштеп чыгууда мына ушул принциптерди жетекчиликке алуу менен программада көрсөтүлгөн ар бир теманын мазмуну, окуу материалынын удаалаштыгы, бири–бири менен байланыштуулугу, андагы түшүнүктөрдү калыптанды-

руунун жолдору, окуучулар игил же бул материалды өздөштүрүү үчүн кандай билгичтиктерге ээ болуулары, практикалык иштерди аткаруунун жолдору, методикалык өзгөчөлүктөрү каралат.

Гальперин боюнча, кайсы гана жаңы акыл аракеттери болбосун, тиешелүү сырткы ишмердүүлүктөн кийин пайда болот. [5] Бул теорияга таянсак, окуучуларга географиянын мазмунун берүүдө таяныч сигналдар, схемалар, таблицалар аркылуу мазмундун жалпы көрүнүшүн элестүү түшүнүктөр аркылуу берүү маанилүү.

Бул схема аркылуу окуучу биринчиден, маалымат жана багыт алат, иш-аракетти аткаруучулук жөндөмүнө ээ болот. Андан ары жаратылыштын дагы башка компоненттеринин детерменизм принциптерин ачууга өбөлгө түзүлөт.

Детерменизм принциби жаратылыштын кайсы гана болбосун объектисин окуп-үйрөнүүдө талап кылынат. Адегенде анын пайда болуу себебин ачуу маселеси турат.

“География” предметинин мазмундук багыттары:

1. Жерди планета катары чагылдырган мыйзам ченемдүүлүктөр – илимий билимдин формасы катарында.

2. Жердин структурасы жана бир тектүү эмес мейкиндигиндеги жаратылыштык жана жаратылыштык – социалдык объектилер.

3. Планетанын тиричилик аракетин аныктоочу географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн негизинде өтүүчү процесстер жана кубулуштар.

4. Адамдын Жер мейкиндигиндеги жашоосун жана таанып-билүү тажрыйбасын чагылдырган материалдык жана руханий дүйнөнүн маданий баалуулуктары (эмгек куралдары, жашоого ыңгайланышы, турак-жайы, кийимдери, бир жерден экинчи жерге көчүүнүн жолдору жана формалары, окуп – үйрөнүү каражаттары, чарба жүргүзүү жолдору ж.б.)

География курсунун мазмунун өздөштүрүү боюнча логикалык структуралык модели:

- материктин (континенттин), мамлекеттин, облустун, райондун, аймактын физикалык-географиялык, экономикалык-географиялык абалдары;

- рельефи, геологиялык түзүлүшү жана кен байлыктары;

- климаты, аны түзүүчү факторлор, басымдуулук кылган аба массалары, ж.б.;

- ички суулары жана суу ресурстары;

Детерменизм принциби себеп – байланыштарды ачууга негизделген. [6]

Бизди курчап турган дүйнөдөгү бардык жаратылыш компоненттери өз ара байланышкан, анын ар бирин себеп катарында да, натыйжа катарында да кароого болот. Мисалы, өсүмдүктөр дүйнөсү климаттын натыйжасы болушу мүмкүн, б.а., өсүмдүктөр дүйнөсү климатка байланыштуу болот. Ошону менен бирге эле ал жаныбарлар дүйнөсүнүн да негизи, себеби болуп саналат. Биз аны схема түрүндө карап көрөбүз.

- жаратылышы: өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү;

- топурактары жана жер ресурстары;

- жаратылыштык райондору.

Окуучуга бул удаалаштыктын себебин жана эмне үчүн география предметин ушундай удаалаштыкта окуй тургандыгын ача билүүсү маанилүү, себеби география предметинин бардык курстарында бул удаалаштык сакталат. Бул логикалык-структуралык моделдин жогорудагыдай удаалаштыкта окутулушунун себеби, Жердин жаралуу тарыхына, ал эми жаратылыштын өнүгүү этаптары Жердин жаралуу тарыхынын геологиялык этабына байланыштуу.

Физикалык-географиялык абал маанилүү өлчөмдө климаттык жаратылыш шарттарын аныктайт. Мисалы, эмне үчүн Кыргызстандын климаты кескин континенттүү, ал эми жаратылышы жарым чөл? Демек, физикалык-географиялык абал климатты жана жаратылышты түзүүчү негизги фактор. Ал эми экономикалык-географиялык абал өлкөнүн, облустун, райондун экономикасынын, транспортунун, калкынын жана эмгек ресурстарынын жайгашуусунун, экономикалык байланыштарынын өнүгүшүнүн фактору болуп саналат.

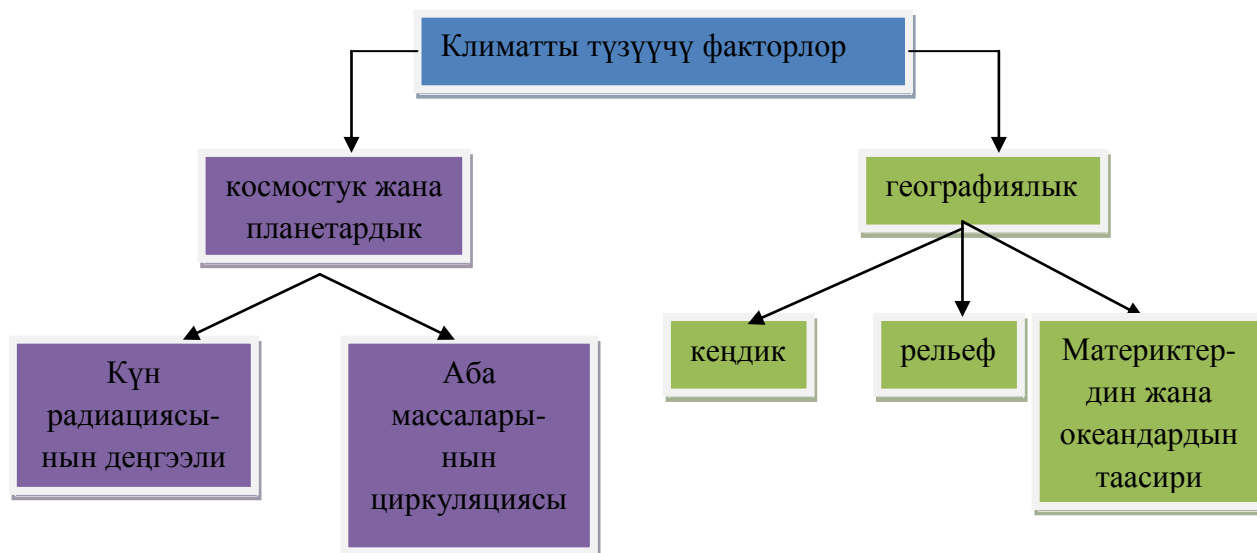
Окуучулардын бирдиктүүлүк жана логикалык принциптерге ылайык жаратылыш компоненттерин Жердин жаралуу тарыхынын геологиялык этабында калыптанышы боюнча жайгаштыра билиши керек. М: адегенде кайсы жаратылыш компоненти, андан кийин кайсынысы? деген суроого жооп бере билүү менен, климаттын, ички суулардын, жаратылыштын, ж.б. жаратылыш компоненттеринин түзүлүү шарттарын, факторлорун ачышат жана анын себептерин аныктоого үйрөнүшөт.

Литосфера → *Атмосфера*
Гидросфера → *Биосфера*

Географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдү өздөштүрүүнүн натыйжасында ар бир географиялык кабыкты пайда кылуучу факторлорду окуучулар өз алдынча ача билүүгө үйрөнүшөт. Бул учурда окуучулардын карта менен иштей билүү компетенттүүлүгү да калыптанат, география предметинин мазмунундагы улам кийинки темаларды өздөштүрүүдө окуучулардын өз алдын-

чалуулугу артат. Геохронологиялык таблица боюнча географиялык кабыктардын, жаратылыш компоненттеринин биринен кийин бири географиялык мыйзам ченемдүүлүктө жайгашышынын себеби, алар бирин–бири жаратып, бири–бирине таасир этип, бири экинчисин толуктап турушуна байланыштуу.

Мисалы: Климатты түзүүчү факторлордун мисалын карап көрөбүз:

Кыргызстандын физикалык – географиялык абалынын климатты, жаратылышты түзүүчү фактор экендигин карап көрөбүз:

№	Оң таасирлери	Терс таасирлери
1	Борбордук Азиядан орун алышы – күнөстүү республика болушуна шарт түзүп турат. Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн өсүшү үчүн өтө ыңгайлуу.	Океандан алыстыгы – климатынын кургак болушун, б.а., жаан–чачындар аз жаап, кескин континенттүү климатты түзүп турат. Мунун натыйжасында кургактыктар көп болуп, топурак шамал эрозиясына учурап, такырлануу процесси жүрүүдө.
2	Бийик тоолуу аймакта жайгашышы. Тоолор азоналдык, б.а., зонага баш ийбеген фактор болуп, КР чөл зонасында жайгашканына карабастан, Кыргызстандын аймагында жарым чөл зонасы түзүлүп, ландшафттарынын жана климатынын бийиктик алкактуулук боюнча өзгөрүшүнө, ошондой эле абасынын, сууларынын таза болушуна, сууларынын молдуулугуна шарт түзүп турат. Бул рекреациялык комплекстин, чарбанын өнүгүшү үчүн өбөлгө болот.	Тоолуу рельеф Кыргызстандын аймагындагы жол катнаштарына, темир жолдорун жана куур түтүк байланыштарын курууга кыйынчылыктар түзүлөт. Ошондой эле дайыма тоолуу жерде жашаган адамдардын жаш узактыгы кыскарууда. Демек, тоолуу рельефтин оң да, терс да таасирлери болот.
3	Кен байлыктарга өтө бай.	Кен байлыктардын иштетилиши радиациянын көп болушуна шарт түзөт.

Ошентип, географиялык мыйзам ченемдүүлүктөр аркылуу окуучулар окуунун предмети эмне экенин, жана алар кандай удаалаштыкта багыт алуучулук, аткаруучулук жана көзөмөлдүк аракеттерди аткаруу керек экендигин билишет, тубаса жөндөмүнүн өнүгүшү ачылат, жаңы сапатка, билгичтикке ээ болот, иш-аракеттик жана

компоненттүүлүктүн мүмкүнчүлүктөрү аткарылат.

Кийинки чыккан ата мекендик авторлордун география боюнча окуу китебинде да, окуу программасында жогорудагы айтылган географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн негизинде окуу материалынын удаалаштыгы жөнүндө айтылбагандыктан, географияны окутуу бир топ кыйынчы-

лыктарды жаратууда. Анткени, география предмети баяндалып гана окутулуп, географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдү далилдөө, аныктоо көмүскөдө калууда. Мындай удаалаштык география предметинин мазмунун өзөгү болуп саналат.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. –Бишкек: Педагогика, 2003.
2. Субанова М.С. Орто мектепте биологиялык билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын өркүндөтүүнүн илимий–методикалык негиздери: Монография.-Бишкек: 2009. 12-бет.35-39-беттер.
3. Мамбетакунов, Сияев Т.М. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы. Айат, 2008– 304б.
4. Мурзаibraимова Б.Б. Маданияттуулук-компетенттүүлүк мамиленин негизинде физика окуу китептерин өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздери. // КББАнын кабарлары. №4 (16) Бишкек-2010.
5. Теория поэтапного формирования умственных действий и дидактическая модель (П.Я. Гальперин) Источник: <http://mgou.h11.ru/index.php?>
6. Лернер И.Я. Содержание образования в средней школе как объект теоретического рассмотрения. – В кн.: Пути совершенствования содержания образования и учебно–воспитательного процесса в средней школе. – М.: Просвещение, 1981